

Investește în
OAMENI

www.femrom.ro

EGALITATE PRIN DIFERENȚĂ
ACCESUL FEMEILOR ROME
PE PIAȚA MUNCII

FUNDAȚIA DESIRE
pentru Deschidere și Reflexie Socială
Str. Vântului nr. 35, 400221 Cluj, România
Tel/Fax: +40-364/103613, +40 -740-137561
e-mail: desire@femrom.ro

RAPORT ASUPRA ANALIZEI POLITICILOR PUBLICE PENTRU ROMI

Gyula Kozák

August 2009

UNIUNEA EUROPEANĂ

MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI ȘI
PROTECȚIEI SOCIALE
AMPOSDRU

FONDUL SOCIAL EUROPEAN
POSDRU
2007-2013

INSTRUMENTE STRUCTURALE
2007-2013

ROMII DIN ROMÂNIA ȘI PIAȚA FORȚEI DE MUNCĂ TRECERE ÎN REVISTĂ A CERCETĂRILOR

Introducere

Intenția noastră este de a oferi o bibliografie tematică restrânsă pentru a fundamenta și plasa rezultatele anchetei sociologice pe de o parte și a evalua politicile publice destinate pieței forței de muncă în funcție de rezultatele cercetărilor pe de altă parte. Pentru concretizarea acestei intenții am introdus trei criterii de limitare a tipurilor de cercetări, studii și volume care au fost introduse în această bibliografie: cel mai important criteriu se referă la tema principală; al doilea criteriu este anvergura cercetării a studiului iar al treilea la anul apariției.¹

Prima condiție a fost ca tema principală sau una din temele principale abordate să fie piața forței de muncă, accesul la această piață, situația economică, ocupațiile romilor, etc. Anvergura cercetării se referă la capacitatea de cuprindere a datelor. Aici am optat pentru includerea studiilor efectuate pornind de la baze de date extinse (anchetă sociologică care utilizează eșantion reprezentativ sau analiza secundară a acestora) sau cercetare de teren aprofundată (de tipul terenului antropologic sau etnografic). Am optat să includem texte elaborate după 1990 pentru că contextul social și situația după decembrie s-a schimbat într-o măsură atât de mare încât studiile elaborate înainte din perspectiva noastră sunt relevante pentru o istorie a participării romilor la piața forței de muncă dar au o importanță secundară în surprinderea realității actuale. Mai mult, studiile din perioada socialistă au fost viciate de ideologia dominantă a epocii. Epoca socialistă a minimalizat apartenența etnică și a conceput orice cercetare sociologică sub forma statutului social al proletariatului reducând fenomenele etnice la fenomene de clasă.

Totuși, producția științifică din ultimii ani este atât de bogată încât se impune realizarea unor bibliografii speciale. Vom aborda așadar, lucrările care tratează, prezintă, ilustrează relația romilor din România cu piața muncii cu scopul de a creiona exact care este stadiul actual al cercetărilor și care sunt rezultatele în acest domeniu și arie geografică. Restrângând aria tematică a lucrărilor enumerate mai jos, adică luând în considerare doar cele care se referă explicit la situația romilor din România și la tratarea exclusivă sau preponderentă din perspectiva statutului ocupațional, ocuparea forței de muncă, ș.a.m.d. propunem o privire focusată asupra domeniului.

---

¹ Există o serie de alte culegeri sau repertoare bibliografice constituite pe baze diferite utilizând criteriile de sortare, clasificare dintre cele mai diferite. Pentru cei care doresc o imagine globală despre romi aceste bibliografii sunt accesibile. De exemplu Fosztó László 2008 „Bibliografie cu studiile și reprezentările despre romii din România – cu accentul pe perioada 1990–2007” *Studii de atelier*, nr. 3, ISPMN (www.ispmn.gov.ro), sau bibliografia despre migrația forțată a romilor accesibil la <http://www.osi.hu/rpp/biblio/>. Acestea includ referințe despre populația romă în termeni generali, în profunzime istorică și extensie spațială.

Trecerea în revistă a cercetărilor relevante

Vom aborda literatura cercetărilor sociale prin marcarea a trei dimensiuni: modul în care s-a definit „problema romilor” sau care a fost perspectiva adoptată, rezultatele cercetărilor și explicațiile cauzale. Vom descrie aceste dimensiuni trecând în revistă cele mai relevante studii și volume apărute după 1989. Cercetarea condițiilor de viață a romilor din România în perioada post-decembristă a debutat cu un volum impresionant atât ca și anvergură cât și ca intenție (Zamfir și Zamfir 1993). Dorința autorilor este de a oferi o imagine exhaustivă asupra condițiilor de viață a romilor, de a identifica problemele majore cu care se confruntă această minoritate etnică și să formuleze anumite recomandări în privința strategiilor de rezolvare a problemelor romilor. Pe lângă rezultatele formulate, volumul este important și pentru faptul că a devenit o lucrare de referință în studierea minorității romilor din România dat fiind faptul că a fost prima cercetare de acest fel comunicată într-un volum. A reușit să impună un anumit tip de abordare, a formulat ariile problematice și a introdus o paletă de factori ce va fi reconstruită în majoritatea cercetărilor sociologice ulterioare. De exemplu două lucrări – printre altele – recente trădează într-o oarecare măsură afinitatea conceptuală și de abordare cu volumul acesta.

Perspectiva adoptată, definirea problemei

Tipurile de abordare utilizate pot fi surprinse prin câteva caracteristici esențiale: definirea „problemei romilor” ca problemă economică și socială; favorizarea descrierii structural-situaționale; abordarea cantitativă; adoptarea perspectivei majoritare. În primul rând trebuie menționat faptul că „problema romilor” este definită de majoritatea autorilor ca o problemă socială și economică. Se consideră că în măsura în care este o problemă etnică putem fi siguri că dimensiunea etnică este secundară celei sociale și economice. Teza a fost lansată de prima anchetă sociologică de după revoluție (Zamfir și Zamfir 1993) și a fost preluată de aproape toate cercetările ulterioare. Acestea au încercat să vadă exact care este natura problemei economice fără să încerce să confirme sau să infirme posibilitatea ca etnia să joace un rol important în ceea ce numim de obicei „problema romilor”.

Astfel, în mod paradoxal, etnicitatea și relevanța ei în viața romilor este un teren necunoscut chiar în situația în care cercetările, fără excepție, pornesc de la identificarea prin apartenența etnică a grupului de studiat. Una dintre cauzele răspândirii acestui curent de analiza poate fi caracterul problematic al definirii etniei fără a cădea în capcana etnocentrismului. Autorii volumului de referință a cercetărilor sociale pe problema romilor (Zamfir și Zamfir 1993), ca de altfel majoritatea cercetătorilor români, utilizează un concept perimat al etnicității concept axat pe conținuturile culturale ale unui grup etno-cultural distinct. Sunt foarte puțini cei care concep etnicitatea în termenii dinamici ai proceselor de constituire și menținere a granițelor culturale.

Recent s-a încercat completarea acestei abordări prin redefinirea „problemei romilor”. Perspectiva adoptată într-o cercetare recentă (Fleck și Rughiniș 2008) distinge între sărăcie și excluziune socială. Autorii recunosc că deși există o relație empirică între cele

două cele două sunt fenomene distincte. Sărăcia înseamnă pentru ei un anumit nivel de capital economic indicat de venituri, bunuri, proprietăți, etc. În schimb, excluderea socială este identică cu situarea unui grup în afara societății fapt ce are implicații sociale și simbolice (Fleck și Rughiniș 2008:5). Astfel definită „problema romilor” devine mai mult decât o chestiune pur economică, deși componenta economică este importantă. Din păcate autorii nu ne prezintă mecanismele excluziunii sociale decât în termeni generali și teoretici sau prin citate decupate din interviuri, fără o analiză sistematică. Însă este de salutat faptul că reintroduc într-un anumit sens etnicitatea în analiza datelor anchetei sociologice. O schimbare de perspectivă a fost inițiată, chiar dacă modificările față de perspectiva dominantă nu sunt substanțiale.

Adoptarea perspective majoritare se constituie într-o altă caracteristică a abordărilor. De exemplu în lucrarea lui Bădescu (Bădescu 2007) această caracteristică apare la nivelul operaționalizării dimensiunilor capitalului uman și social al romilor. Mai precis conținutul lor (informații, deprinderi, cunoștințe, relații utile și capacitate de cooperare) este neutru din punct de vedere cultural. În privința cunoștințelor (elementele constitutive ale capitalului uman) sunt luate în considerare doar cele relevante din punctul de vedere al majorității adică cunoștințele date de educația formală (de exemplu limbi străine).

Indicatori și rezultate

Toate cercetările trecute în revistă în acest text creionează o imagine standard a situației romilor. Ele descriu în primul rând situația materială precară în care se află comunitățile de romi, nivelul scăzut de participare la piața forței de muncă. În majoritatea cercetărilor situația economică a populației de romi este cercetată cu metode cantitative prin anchetă sociologică realizată pe un eșantion reprezentativ la nivel național. Indicatorii prin care se descriu aceste dimensiuni ale vieții economice ale romilor sunt în general cele referitoare la venituri, ocupații și profesii, și standardul de viață. Zamfir și Zamfir (Zamfir și Zamfir 1993) descriu situația materială a romilor în trei capitole referitoare la profesii și ocupații, standardul de viață și bunurile de folosință îndelungată. La capitolul care descrie profesiile și ocupațiile romilor concluzia generală este că numărul romilor ocupați în economie este foarte mic, nivelul de instruire, calificare la fel. Lucrarea constată că în general romii nu au nici o profesie iar gradul de ocupare rămâne mult sub nivelul populației majoritare.

Într-o lucrare dedicată exclusiv accesului romilor pe piața forței de muncă Sorin Căce (Căce 2007) ne oferă o diagnoză a stării de fapt privind participarea pe piața forței de muncă a indivizilor din rândul populației de romi. Diagnoza face uz, în mod benefic, de analiza comparată a diferiților indicatori sociali, comparația fiind efectuată cu populația majoritară, cu comunitatea maghiară și cu comunitatea celorlalte etnii din România. Este descrisă populația activă, gradul de alfabetizare, statutul profesional al angajaților (ținând cont și de mediu și sexe), distribuția romilor în diferite sectoare de activitate și ocupații.

Într-un alt studiu (Bădescu 2007) care face parte dintr-un volum dedicat „luării pulsului” situației romilor din România autorul se axează pe analiza capitalului social și uman al romilor pentru descrierea situației lor materiale. Volumul în ansamblul lui cuprinde 8

studii cu teme diverse începând de la dificultățile circumscrierii populației și identificării membrilor comunității pentru anchete sociologice bazate pe eșantion reprezentativ la nivel național, la condițiile de viață, excluziunea formală, condiții de locuit și probleme financiare, segregare rezidențială, toleranță și discriminare, viață de familie. La cel mai general nivel studiile cuprinse în volum confirmă ceea ce au constatat cercetările din ultimele două decenii și anume că romii sunt dezavantajați față de populația majoritară și față de celelalte etnii sub aspectul condițiilor materiale și tratamentului practicat de instituțiile statului.

Studiul lui Bădescu (Bădescu 2007) este interesant pentru că încearcă să identifice și resursele ne-materiale ale comunităților de romi. El propune, urmând o tradiție venerabilă din științele sociale, circumscrierea și susținerea cu date a doi termeni consacrați: capital uman și capital social. Capitalul uman este definit ca informații, deprinderi, cunoștințe iar capitalul social ca relații utile și capacitate de cooperare. Analiza comparată a capitalului social și uman la romi și ne-romi a scos în evidență faptul că există diferențe clare între cele două categorii de populație: romii tind să fie mai puțin educați, cunosc în mai mică măsură limbi străine, se pot baza mai puțin pe ajutorul unor rețele de cunoscuți, și le este mai dificil să colaboreze cu alți oameni pentru a-și rezolva problemele.

Restul studiilor trecute în revistă (Zamfir și Preda 2002; Zamfir și Zamfir 1993) se înscriu în traiectoria cercetărilor anterioare. Ele utilizează rezultatele cercetărilor publicate în cele două mari volume descrise mai sus. Preda (Preda et al. 2004), pe lângă datele generale indicând statutul ocupațional al romilor realizează un studiu de caz pe municipiul București în care analizează și modul de relaționare cu piața muncii. Ei se uită de exemplu la sursele de informare și opțiuni pentru calificare/recalificare. Duminică și Preda (Duminică și Preda 2003) completează analiza lor generală cu un capitol de practici pozitive și un capitol privind politicile de ocupare a forței de muncă. În general studiile confirmă ceea ce s-a constatat încă din primii ani ai cercetărilor despre romi și anume situația extrem de dificilă în care se află aceștia.

Explicații

Există trei tipuri de argumente care explică relația romilor cu piața forței de muncă. Primul tip se articulează pe argumente structurale. Explicația implicită observabilă în cercetarea lui Zamfir (Zamfir și Zamfir 1993) este că pe de o parte romii nu au profesii dorite de sistemul economic modern al României, pe de altă parte asistăm la „prăbușirea profesiilor tradiționale” dintr-o perspectivă generațională, iar în al treilea rând România post-socialistă a cunoscut o restructurare a domeniului economic iar romii calificați „sunt angrenați în industrie și construcții, exact în domeniile în care șomajul a crescut rapid și este în creștere” (Zamfir și Zamfir 1993:103-104). Este o explicație structurală a ne-participării la piața forței de muncă în care restructurarea economiei corelată cu structura ocupațională a romilor conduce la participarea scăzută a acestora pe piața muncii. Întrebarea este totuși de ce nu se orientează romii spre alte ocupații? Sau ce șanse au dacă o fac? Aici ar putea intra ca factori și alte dimensiuni ale fenomenului (caracteristici culturale) după cum demonstrează într-un alt context Bourgois (Bourgois 1995).

Al doilea tip de argumentare pivotează în jurul nivelului de școlarizare scăzut al romilor. Nivelul scăzut de participare în educația formală este factorul cel mai răspândit în explicarea participării și accesului la piața forței de muncă. Mai mulți autori (Zamfir și Preda 2002) (Bădescu 2007; Cace 2007:8; Duminică și Preda 2003; Preda et al. 2004) împărtășesc aceeași perspectivă în sensul în care alături de constatarea nivelului scăzut de participare a romilor pe piața muncii introduc ca variabilă explicativă școlaritatea. Argumentul lui Bădescu (Bădescu 2007) este că participarea pe piața muncii depinde de capitalul uman care la rândul lui depinde de interesul scăzut al romilor față de școală, iar acesta din urmă este influențat de percepția educației ca ne-rentabilă pentru copiii romi și pentru succesul lor în viață.

Lucrarea coordonată de Sorin Cace este una dintre puținele analize dedicate romilor din perspectiva exclusivă participării acestora pe piața muncii. Punctul de plecare și punctul terminus al lucrării este conținut de afirmația că „Principalul factor determinant al defavorizării sociale pentru populația romă este gradul scăzut de cuprindere în sistemul educațional” (Cace 2007:8). Restul lucrării încearcă să expună câteva cauze care dau seamă de această situație. Deși la nivel general lucrarea reduce întreaga problemă la lipsa școlarizării analiza este mult mai nuanțată. Factorii considerați sunt pe lângă deficitul de educație: structura și caracterul marginal al comunității, nevoile specifice ale societății în general în raport cu abilitățile de care dispun romii, mobilitatea scăzută, munca la negru și discriminarea.

Pe departe cea mai interesantă ipoteză lansată de autori (Cace 2007) se referă la nivelul scăzut de stimulare a câștigului pecuniar din pricina unui sistem de întraajutorare (rețele de solidaritate) caracteristic acestor comunități. Autorii afirmă că marginalizarea economică tradusă în lipsa veniturilor constante și sigure a produs cu necesitate nevoia creării unui sistem de redistribuire a valorilor materiale în comunitate. Însă asimetriile privind accesul la venit duc la situația în care unii ajută mai mult fără a beneficia de reciprocitate. Acesta ar fi o a treia direcție de argumentare concentrată pe relațiile sociale din comunitățile de romi asemănătoare cu abordările antropologice în domeniul grupurilor marginalizate (Day et al. 2002; Gill 2002). Din păcate abordarea este într-o fază incipientă iar aprofundarea ei necesită studii de caz sau anchete focusate pe rețele sociale și sisteme culturale ale comunităților locale.

Concluzii

Urmând o tradiție îndelungată în studiul sărăciei, situația romilor este definită prin *lipsuri* în marea majoritate a dimensiunilor sociale cercetate, studiate. De ce nu mi se pare corectă abordarea. În primul rând pentru că se situează în postura grupului majoritar. Iar luările de poziție sunt și ele tributare viziunii majoritare. Bineînțeles, romii „cumulează o serie de neajunsuri sociale” însă aceste neajunsuri sunt luate ca atare de către majoritari. Nu se știe care este atitudinea romilor (cu siguranță există o serie de atitudini diverse) față de aceste neajunsuri. Nu suntem siguri care este relevanța lor sau dacă există o ierarhie a acestora. Nu suntem în măsură să detectăm aceste lucruri pur și simplu datorită faptului că ne concentrăm să definim viața decentă, satisfăcătoare prin prisma valorilor

societății majoritare. Cu toate acestea abordările dominante se concentrează pe lipsuri în rândul populației de romi și nu pe *nevoi*. Poate aici stă ascuns unul dintre factorii determinanți ai ineficienței politicilor publice. Așadar, o primă concluzie ar fi să schimbăm optica abordărilor de la lipsuri la nevoi².

Cercetările cantitative au reușit până azi să producă date relevante pentru diagnosticarea stării materiale, capitalului uman și social al romilor din România. Rezultatele lor sunt convergente ceea ce indică validitatea datelor obținute. Aceste cercetări însă au limitele lor. Pe de o parte, se concentrează asupra indicatorilor de stare și nu spre identificarea mecanismelor de producere a sărăciei, excluziunii, de reproducere a capitalului social și uman scăzut, etc. De aceea credem că este nevoie de cercetări calitative, studii de comunitate și cercetarea focusată pe mecanica și procesul discriminării. Acestea ar putea completa în mod semnificativ cunoștințele noastre despre viața economică a romilor dintr-o perspectivă interioară ceea ce permite interpretări mai nuanțate a acestei situații.

POLITICI DE OCUPARE PENTRU ROMI

Introducere

Politicile de ocupare care vizează comunitățile de romi sunt relativ recente iar eficiența, impactul și ritmul lor de progres sunt subiect de dezbatere între diferiți actori implicați. În lumina rezultatelor cercetării noastre putem constata că deși a trecut un deceniu și jumătate de cercetări și de elaborare, implementare de politici, problemele comunităților de romi legate de accesul și participarea lor la piața forței de muncă sunt aceleași ca natură și intensitate. Cu siguranță că unele aspecte ale realității precare în care se află majoritatea romilor au fost ameliorate, însă per total situația a rămas practic neschimbată.

Politicile de ocupare reprezintă doar o mică parte a politicilor pentru comunitățile roma. Ele nu sunt politici de sine stătătoare ci fac parte din politici publice de o mai mare anvergură, fie că se referă explicit la populația roma, fie că sunt politici generale aplicabile întregii populații. În ciuda segmentului mic rezervat politicilor de ocupare importanța lor este evidentă. În primul rând pentru faptul că este domeniul sectorial cu cea mai mică rată de dezvoltare după cum ne arată unele rapoarte de evaluare³. În al doilea rând pentru că se consideră că ocuparea, și mai ales cea de lungă durată în economia formală și asigurarea unui venit constant și stabil se poate constitui în sursa realizării ambelor obiective generale formulate de toate politicile publice actuale destinate exclusiv romilor: non-discriminarea și incluziunea socială pe de o parte și eradicarea sărăciei pe de altă parte.

---

² Critica clasică a acestei erori de perspectivă – perspectivă exersată într-o anumită măsură de toate cercetările revăzute în acest text – este formulată de Marshall Sahlins în legătură cu atitudinea societăților moderne față de vânători-culegători (Sahlins 1972). Nu excludem posibilitatea ca nevoile formulate de romi să coincidă cu problemele identificate din exterior ca lipsuri. Totuși, schimbarea de perspectivă ar putea produce interpretări și chiar date noi

³ Vezi de exemplu DecadeWatch: Roma Activists Assess the Progress of the Decade of Roma Inclusion, 2007 Update.

Nu este de mirare că așteptările legate de politicile de ocupare sunt mari. Totuși, rezultatele actuale nu par să se ridice la nivelul acestor așteptări. Elaborarea și implementarea lor a demarat relativ târziu iar operaționalizarea lor, transpunerea în măsuri, perpetua adaptare la anumite aspecte neprevăzute în politici face ca rezultatele să întârzie și să fie diferite de așteptări.

Politicile publice destinate exclusiv sau cu preponderență comunităților roma din România s-au constituit pentru prima dată după anul 2000. În perioada cuprinsă între 1989 și 2000 romii au fost tratați ca minoritate etnică la fel ca și celelalte minorități recunoscute din România iar politicile privitoare la ei erau identice cu cele ale altor comunități sau minorități etnice și se referea mai cu seamă la recunoașterea etniei rome ca minoritate națională și la acordarea și protejarea drepturilor ce decurg din acest statut. Este cel puțin curioasă această recunoaștere tardivă a nevoii de a elabora politici speciale pentru romi, mai ales datorită faptului că încă de la începutul anilor 1990 comunitatea științifică din România a decupat problematica roma ca una specială care necesită elaborarea unor acțiuni și politici particulare. Cu toate acestea primele politici concrete destinate romilor au avut de așteptat până în 2001 deși diferite inițiative, mai ales ale societății civile, au văzut lumina zilei mai devreme. Începând cu anul 2001 România, la presiunea Uniunii Europene a demarat, elaborarea și implementarea programelor focusate pe problematica romă.

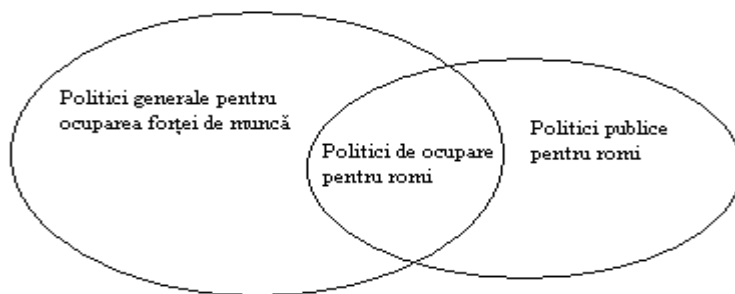
Politicile publice pentru romi

În momentul actual există două tipuri de politici publice ale căror beneficiari pot fi comunitățile de romi⁴. Unele sunt generale, elaborate pentru întreaga societate, atât majoritari cât și minoritari, romi și ne-romi. Altele sunt destinate explicit comunităților de romi. Din prima categoria fac parte inițiativele care privesc, de exemplu, sistemul asigurărilor de șomaj sau Planul Național Anti-Sărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale. Din cea de a doua categorie fac parte inițiative ample elaborate pentru populația roma: Strategia Guvernului României de îmbunătățire a situației romilor; Memorandumul comun în domeniul incluziunii sociale; Deceniul de incluziune a romilor. Politicile de ocupare destinate romilor reprezintă aria comună dintre politicile publice destinate acțiunilor în domeniul forței de muncă și politicile publice destinate comunității roma (vezi figura 1). După cum vom vedea, faptul că politicile de ocupare destinate romilor se află la intersecția celor două tipuri de politici mai ample are avantajele multiplei ancorări dar are și dezavantaje care provin din lipsa adaptării, în anumite chestiuni punctuale, a politicilor generale la situația particulară a romilor. În cele ce urmează vom prezenta pe scurt aceste politici reliefând acolo unde este cazul referirile la ocuparea forței de muncă.

Figura 1. Suprapunerea celor două tipuri de politici

---

⁴ Istoria politicilor dedicate romilor în mod direct sau indirect a fost descrisă de Ionescu și Căce {Ionescu, 2006 #329}.

Aflată în aria de suprapunere a celor două tipuri de politici, politicile de ocupare pentru romi abordează două mari aspecte ale situației generale caracteristică comunităților de romi. Primul pilon important pe care se clădesc aceste politici este dat de reglementarea măsurilor de la care se așteaptă ameliorarea participării la piața forței de muncă. Pe lângă acesta, un al doilea pilon este constituit de domeniul măsurilor anti-discriminare și de incluziune social-economică care ar facilita accesul romilor la piața forței de muncă. La nivelul intențiilor și principiilor aceste politici se înscriu într-o viziune comună care propune câteva standarde în toate etapele politicilor publice de la elaborare, implementare și evaluare.

Această viziune apare cel mai explicit și elaborat în Strategia Guvernului României de îmbunătățire a situației romilor, care este, de altfel, pe departe cel mai cuprinzător program. Conținutul lui se referă la zece direcții de acțiune⁵ (Dezvoltarea comunității și administrație publică; Locuințe; Securitate socială; Sănătate; Economic; Justiție și ordine publică; Protecția copilului; Educație, Cultură și culte; Comunicare și participare civică). Măsurile din cadrul fiecărui domeniu de acțiune sunt ghidate de principiile sale directe stipulate în capitolul de considerații generale al actului normativ. Aceste principii includ următoarele:

1. principiul *consensualității*, pe care Strategia îl definește ca „efort comun al Guvernului și al organizațiilor reprezentative ale comunităților de romi”, și în care Guvernul se angajează să consulte organizațiile de romi în derularea programului;
2. principiul *utilității sociale*, stabilește ca măsurile să răspundă nevoilor specifice ale comunității romilor;
3. principiul *diviziunii sectoriale*, prin care organismele din diferitele sectoare își asumă responsabilități în domeniul lor de competență, totodată diviziunea sectorială oferă acestor organisme un grad de autonomie față de celelalte sectoare;
4. principiul *descentralizării*, prin care instituțiilor publice la nivel local li se definesc responsabilități specifice și se atrag organizații neguvernamentale în implementarea programelor locale;

⁵ Domeniile sectoriale au fost reduse la șase și li s-au schimbat denumirile în modificarea H.G. nr. 430/2001. Noile domenii sunt: Administrație publică și dezvoltare comunitară, comunicare și participare civică; Locuințe; Sănătate; Justiție și ordine publică; Economie, securitate socială; Protecția copilului, educație, cultură și culte. Cele șase domenii le cuprind pe toate cele zece inițiale.

5. principiul *compatibilității legislative*, prin care se asigură consonanța între legea fundamentală și legile țării și a legislației internaționale în domeniu;
6. principiul *diferențierii identitare*, care se referă la combaterea discriminării și promovarea educației interculturale și crearea unei elite în rândul romilor; și
7. principiul *egalității*, care afirmă că măsurile menite să protejeze etnia romă nu trebuie „să afecteze libertățile și drepturile” altor grupuri.

Observăm că majoritatea principiilor se referă la dimensiunea administrativ-formală și legală a implementării măsurilor viitoare: delegarea competențelor aparatului central, compatibilitate legislativă, implicarea sectorului neguvernamental, al sferei publice⁶. Principiile de substanță care se referă explicit la substratul ideatic al măsurilor adresate nemijlocit îmbunătățirii situației romilor sunt de fapt două: una (principiul *utilității sociale*) se referă la relevanța măsurilor din perspectiva nevoilor comunităților de romi, iar cealaltă (principiul *diferențierii identitare*) se referă la combaterea discriminării. Dincolo de aspectele legate de structurile și cadrele administrativ-legale putem conchide că factorii de decizie sunt interesați de definirea clară a nevoilor populației romă și de eradicarea prejudecăților și a tratamentului diferențiat existent față de romi.

Toate politicile publice relevante pentru relația romilor cu piața forței de muncă se articulează pe aceleași principii de substanță. Planul Național Anti-Sărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale în capitolul 7 dedicat Ocupării formulează în următorul mod Obiectivul 3: *Eliminarea de pe piața muncii a tuturor formelor de discriminare, stimularea încadrării în muncă a unor categorii vulnerabile (inclusiv romi)*. În Planul Național de Acțiune a Deceniului de Incluziune a Romilor mai multe obiective și măsuri au ca substrat principiile de substanță menționate mai sus. Există o serie de obiective (3 din cele șase) care se referă la îmbunătățirea comunicării dintre actorii sociali implicați în piața forței de muncă (angajatori, autorități, comunitățile de romi), a capacității de mediere între aceștia și la parteneriate comune. Aceste obiective au ca fundal ideea, de altfel corectă, a discriminării și excluziunii sociale ca factor determinant în relația romilor cu piața forței de muncă. Pe de altă parte necesitatea identificării nevoilor transpare, în același document, în măsurile care prescriu stabilirea unei baze de date „privind aptitudinile profesionale, capacitatea și așteptările în ceea ce privește pregătirea persoanelor de etnie romă” sau „Analizarea abilităților profesionale, capacităților și așteptărilor persoanelor de etnie romă într-un studiu la nivel național, având în vedere o analiză specifică a ocupațiilor pentru romi pentru a identifica și defini nișele pentru formare profesională și reconversie”.⁷

Intenția maximală descifrabilă din obiectivele, scopurile și măsurile propuse în Strategie și Deceniu este crearea unei forțe de muncă angajată în economia formală, în slujbe de

---

⁶ Nu vom insista asupra acestor aspecte administrativ-legale, ele sunt tratate în alte lucrări. Reprezintă principii asupra cărora toți actorii implicați, mai ales din partea organizațiilor romilor, au căzut de acord și pe care le-au evaluat pozitiv. Vom menționa acest aspect doar unde credem că are legătură cu măsurile de substanță trecute în revistă de noi.

⁷ De menționat este faptul că atât în privința identificării nevoilor, cât și în privința eliminării discriminării și a excluziunii sociale, principiile și măsurile formulate arată printre altele și faptul că în aceste domenii nu există un progres real deși s-au format structurile care monitorizează discriminarea și au existat mai multe studii de anvergură privind situația populației roma din România.

lungă durată, calificată, integrată în piața forței de muncă românești, și variată ca tip de profesie și sferă de angajare. Această intenție apare ca nevoia suprimării măcar parțiale a asimetriilor etnice evidente în structura forței de muncă pentru că structura pieței forței de muncă din România relevă într-adevăr o serie de asimetrii între populația roma și populația majoritară⁸.

Obiectivele și scopurile definite la un nivel de operaționalizare mai concret decât principiile directe arată că Strategia, Deceniul și PNAinc împreună abordează relația romilor cu piața forței de muncă sub cinci aspecte implicite. Toate aceste politici publice au intenția de a ameliora situația romilor pe piața forței de muncă în privința gradului de ocupare, calificarea profesională, structura ocupațională a populației roma și dimensiunile anti-discriminare, respectiv de incluziune a pieței forței de muncă în ansamblul ei. Cercetările efectuate în România arată că în privința celor trei indicatori situația romilor pe piața muncii este cu mult sub nivelul situației populației totale. Deși ultimele cercetări constată o îmbunătățire, sub anumite aspecte, a acestor indicatori, aceștia rămân totuși în urma celor valabili pentru întreaga populație sau pentru alte etnii.

Politicile publice urmăresc creșterea gradului de ocupare în rândul romilor atât prin creșterea numărului de salariați cât și prin încurajarea inițiativelor economice private, a activității antreprenoriale. Soluțiile pentru creșterea numărului de salariați angajați pe durată lungă în sectorul privat aparțin în mare parte domeniului fiscal. Se propune introducerea unor stimulente, subvenții pentru patronii care angajează romi. În domeniul public administrația centrală și locală își propune să angajeze absolvenți de facultate de etnie roma. O altă măsură, care ar facilita angajarea tinerilor absolvenți, este cea care inițiază stagii interne pentru studenții din ultimii ani de pregătire în structuri economice și administrative private sau publice. O altă formă de stimulare a participării pe piața muncii și a creșterii gradului de ocupare este dată de sprijinirea inițiativei particulare. Măsurile destinate acestui obiectiv sunt mult mai diverse și includ de la programe specifice de împroprietărire cu terenuri agricole, acordarea de credite avantajoase, și în termeni mai generali, acordarea de facilități micilor afaceri pentru familii și comunități.

Calificarea profesională este a doua arie în care se concentrează măsurile politicilor. Strategia propune inițierea și derularea unor proiecte de formare sau reconversie profesională. Pentru cei care au elaborat Deceniul proiectele de formare, calificare sau reconversie trebuie să răspundă unor nevoi specifice ale pieței forței de muncă, nevoie definită atât de caracteristicile populației roma cât și de cele ale pieței forței de muncă. Se

---

⁸ Gradul de ocupare sau rata de ocupare ne arată procentul persoanelor angajate pe piața muncii din totalul populației active. În 1992 procentul populației fără lucru era de 52% (Zamfir și Zamfir 1993:110) iar în 2007 acest procent s-a redus la 36,5 (Fleck și Rughiniș 2008:133). Aceste date ne indică că gradul de ocupare în rândul romilor a crescut cu 16%. Totuși, cifra trebuie tratată cu precauție pentru că el arată doar procentul celor care nu lucrează nici ocazional, nici în gospodărie. Dacă luăm în considerare și pe cei care lucrează în gospodărie (deci nu au venit), procentul celor fără ocupație se ridică la 57,8, ceea ce indică o situație similară cu cea din 1992, chiar mai precară. În privința calificărilor datele disponibile ne arată că în 1992 75% dintre romi nu aveau nici o profesie, 22% aveau profesii moderne iar restul de 3% profesii tradiționale. Iar structura ocupațională indică o prezență masivă în sectorul secundar al pieței forței de muncă. Romii sunt în majoritate zilieri, lucrători în agricultură, sau muncitori necalificați. Situația femeilor este și mai precară în toate dimensiunile pieței forței de muncă.

propune identificarea nevoilor potențialilor angajatori pentru a da conținut activităților de calificare. Totodată, Deceniul solicită și crearea unei imagini legate de abilitățile și capacitățile persoanelor de etnie romă pentru a identifica nișele pentru formare profesională.

În al treilea rând, politicile urmăresc modificarea structurii ocupaționale. În mod evident măsurile privind calificarea și reconversia profesională pe de o parte și creșterea gradului de ocupare în diferite sectoare contribuie la modificarea structurii ocupaționale a populației. În mod concret politicile se concentrează asupra creșterii numărului de patroni, al salariaților și al muncitorilor calificați ceea ce ar echilibra înclinarea structurii ocupaționale actuale a romilor către munci ocazionale și necalificate. Chiar și facilitarea exercitării meseriilor tradiționale ar contribui la o mai bună participare a romilor pe piața muncii deși procentul celor care practică aceste meserii este mai degrabă scăzut. Îmbunătățirea condițiilor de practicare a meseriilor tradiționale s-ar realiza prin acreditarea celor vizați ca „persoane fizice autorizate” și organizare de târguri pentru desfacerea produselor.

Un alt pachet de măsuri este cel care vizează anti-discriminarea și incluziunea socială. Aceste măsuri sunt abordate de mai multe politici nu doar de cele pe care le amintim aici și în general sunt prezente în toate domeniile sectoriale. Strategia prevede „combaterea oricăror măsuri de discriminare privind angajarea romilor”. Această formulare generală apare mai nuanțată în modificarea Strategiei, unde se propune „creșterea eficienței *măsurilor active* destinate includerii romilor pe piața forței de muncă” (subl. n.). Deceniul include măsuri mai focusate de înlesnire a comunicării dintre diferiți actori de pe piața muncii și comunitățile de romi și de mediere între aceștia. În completare se prevăd măsuri de informare a angajatorilor și măsuri de promovare a „ideii și avantajelor incluziunii sociale și solidarității în rândul reprezentanților autorităților centrale, regionale și locale”.

Evaluarea politicilor publice

Totuși, ce ne spun aceste principii, obiective și măsuri? Cum le putem evalua? Evaluarea acestor politici este o îndeletnicire anevoioasă și cu rezultate amestecate. Există câteva încercări de acest tip. Una dintre ele este cea a lui Ionescu și Cace (Ionescu și Cace 2006). Ei trec în revistă în mod exhaustiv politicile publice și în general programele destinate romilor de la revoluție până în anul 2006. Însă după o descriere relativ detaliată a fiecărei politici în parte evaluarea este efectuată după un singur criteriu aplicat la mai multe dimensiuni ale acestor proiecte. Criteriul de evaluare folosit de cei doi este complementaritatea. Autorii descriu complementaritatea la nivelul general al politicilor publice pentru romi și la nivele mai speciale ale complementarității limbajului și al complementarității obiectivelor și rezultatelor. Concluzia generală a evaluării constată că politicile publice se completează în vederea atingerii obiectivului general al incluziunii, non-discriminării și al eradicării sărăciei (al ameliorării situației materiale) romilor.

Complementaritatea este un indicator relevant din punctul de vedere al coerenței, consistenței politicilor publice. Ne arată dacă anumite intervenții sunt redundante, dacă banul public este sau nu cheltuit cu chibzuință și eficiență, dacă ansamblul programelor au șanse pentru susținere financiară pe termen mediu și lung. Cu toate acestea indicii nu ne arată dacă aceste proiecte incluse în programe și strategii sunt eficiente sau nu, dacă obiectivele au fost atinse sau nu, dacă impactul scontat asupra grupurilor țintă a fost realizat sau nu. Cercetările efectuate începând cu 1992, cu apariția volumului lui Zamfir până la cel mai recent studiu de anvergură al lui Fleck și Rughiniș ne sugerează o realitate destul de surprinzătoare: ineficiența politicilor și a acțiunilor derulate pentru ameliorarea situației romilor.

Alte instrumente de evaluare au fost elaborate de Sorin Cace și alții (Cace et al. 2005) și (Fosztó 2009) iar evaluări punctuale au fost realizate de mai multe persoane sau instituții fără pretenții la stabilirea unui model de evaluare (ANR 2006; Cace 2007; DecadeWatch 2007; Istituto 2008; OSI 2002) sau de rapoarte ale Guvernului. Fosztó plasează politicile publice pentru romi pe un sistem de coordonate cu două axe reprezentând atitudinea față de diferențele culturale respectiv intențiile politicilor în privința integrării sau excluderii unor grupuri etno-culturale. Sorin Cace și colaboratorii au elaborat un sistem de evaluare care cuprinde patru tipuri de indicatori: de situație, de rezultate, de efecte și de impact. Acestea privesc nevoile la un moment dat ale comunității, efortul depus în cadrul unor programe, eficacitatea programelor și sustenabilitatea lor pe termen lung.

În ansamblul lor politicile publice promovate de Strategie și Deceniu sunt relevante pentru că adresează toate marile probleme identificate de comunitatea roma în participarea și accesul la piața forței de muncă. Ele vizează toate dimensiunile pieței forței de muncă cum sunt gradul de ocupare, calificarea profesională și structura ocupațională pe de o parte și fenomenele de anti-discriminare și excludere socială pe de altă parte și sunt în concordanță cu rezultatele cercetărilor efectuate până la ora actuală. Politicile în forma lor sunt coerente și faptul că sunt garantate de Guvern le conferă o probabilitate mare în termenii sustenabilității financiare. Totuși, există anumite puncte nevralgice care temperează evaluările entuziaste. Mai multe aspecte ale politicilor sunt pur formale, contravin unor reglementări în vigoare, sunt dificil de pus în practică, este restrâns grupul cărui se adresează, iar unele măsuri se află doar în fază de proiect sau necesită multe activități premergătoare până să ajungă la stadiul de implementare. O altă caracteristică a politicilor este că nu au sau au doar un sistem de evaluare parțială ceea ce duce la lipsa controlului asupra dezvoltării politicilor.

Caracterul formal al politicilor apare cel mai clar în domeniul anti-discriminării și incluziunii. Reglementările privind non-discriminarea nu produc efectele dorite din pricina puterii lor limitate și mai cu seamă pentru că nu sunt puse în practică în spiritul directivelor europene. Tratatul egal al romilor este reglementat de două directive europene care doresc să combată discriminarea bazată printre altele și pe originea rasială sau etnică. Cele două directive sunt Directiva pentru Egalitatea Rasială și Directiva pentru Egalitatea în Ocupare (Racial Equality Directive și Employment Equality Directive). Lipsește caracterului imperativ al acestor directive, având ca sursă relația cel puțin ambivalentă între UE și statele membre (Kostadinova 2006) și în consecință

aplicarea lor este arbitrară în țările membre. De exemplu DecadeWatch 2007 impută CNCD că nu și-a clarificat procedurile și nu a fost consecvent în anumite situații de discurs rasist. Cel mai mare neajuns însă pare a fi incapacitatea de a pune în aplicare inversarea sarcinii probei („reversal of burden of proof” ceea ce înseamnă probarea nevinovăției în anumite cazuri) în legea anti-discriminare din România. Așadar nici chiar în practica legală nu există toate condițiile pentru identificarea și eventual sancționarea discriminării.

Inițiativa notabilă a Strategiei și Deceniului în această privință este trecerea de la încercarea de identificare și sancționare a discriminării la măsuri active de încurajare a incluziunii în piața forței de muncă mai ales prin stimulente fiscale. Această încercare echivalează și cu o recunoaștere a incapacității sistemului juridic de a proba actele de discriminare și conduce în mod natural la strategia recompensării practicilor pozitive în loc de pedepsire a ilegalităților. Totuși, stimulentele fiscale prevăzute în Strategie și Deceniu angajatorilor care lucrează cu personal din rândul comunităților de romi contravine principiului de a asigura șanse egale investitorilor și antreprenorilor, principiu asupra căruia a convenit Guvernul într-un acord semnat cu FMI (OSI 2002), așadar nu pot fi aplicate fără violarea acordului.

Conform evaluării efectuate de Decade Watch, guvernul nu a realizat nici un progres semnificativ în domeniul ocupării, nereușind să dezvolte o politică comprehensivă pentru includerea sau integrarea romilor pe piața muncii din România. Deși intenția asumată a evaluării elaborate de instituția Decade Watch este să monitorizeze și să semnaleze pașii făcuți de guverne – nicidecum de a evalua implicațiile sociale ale politicilor – putem confirma cele enunțate de evaluatori prin date statistice mai noi. Datele referitoare la rata de ocupare a romilor arată că schimbarea, dacă a existat, este lipsită de substanță. Pe lângă aceasta Decade Watch afirmă, pe bună dreptate, că lansarea programelor operaționale au întârziat peste măsură, iar primele rezultate sunt de așteptat doar în 2009.

Politicile de ocupare așteaptă efecte consistente de la unele măsuri care necesită o reacție dinamică de la autoritățile statului. De exemplu, formarea, calificarea sau reconversia profesională sunt măsuri menite să înlesnească participarea romilor la piața forței de muncă prin creșterea capitalului uman. Aspectul pozitiv al măsurii este corelarea conținutului formării cu cerințele angajatorilor și cu abilitățile romilor. Însă, într-o economie dinamică, cum este cea a României este dificil să prevedem nevoile economiei astfel încât formarea profesională să asigure competențe căutate pe o perioadă medie în contextul în care anumite ramuri sucombă în perioade relativ scurte.

O serie de măsuri sunt susceptibile de a nu se realiza din cauza inadecvării lor la situația reală a romilor sau a lipsei de armonizare a politicilor generale de ocupare cu cele destinate romilor. Sunt în general măsurile care presupun un anumit nivel de școlarizare atestată prin diplome sau adevărnițe de studii. Aici sunt incluse măsurile care se referă la revigorarea meseriilor tradiționale, la creșterea numărului de patroni și întreprinzători sau la acordarea creditelor. Deși există dorința de a încuraja meseriile tradiționale, practicarea lor depinde de condițiile Legii 76/2002 și prevederile OM 237/20 care stipulează că orice meserie, printre care și meseriile tradiționale ale romilor, ca de exemplu ale rudarilor,

lingurarilor, spoitorilor sau căldărarilor (Duminică și Preda 2003:37) necesită minim 4 clase iar în alte cazuri chiar 8 clase pentru a putea fi practicate legal. Observația este valabilă și dezvoltării propriilor afaceri sau a obținerii certificatelor de „persoană fizică autorizată”.

O ultimă remarcă privind posibilitatea auto-evaluării sau controlului asupra implementării politicilor. Indicatorii de evaluare incluși în Planul Național de Acțiune a Deceniului Incluziunii Romilor utilizează doar indicatori cantitativi pentru evaluarea efectelor măsurilor preconizate. Așadar, rezultatele nu se evaluează în raport cu efectul calitativ al măsurilor. Evaluarea se mărginește să înregistreze cantitativ aceste efecte. Mai mult în unele cazuri nu se are în vedere indicatorul cel mai relevant. De exemplu, facilitarea stagiilor interne pentru studenții din ultimii ani de pregătire cu potențiali angajatori din sfera publică și privată este evaluat prin indicatorul cantitativ al numărului de persoane de etnie romă care participă la programele de stagii interne. Un indicator care ar completa evaluarea în acest caz ar putea fi numărul celor angajați din cei care au participat la aceste stagii. Un indicator calitativ ar putea fi funcția în care au fost angajați participanții la stagii interne care ar nuanța și mai clar oportunitatea măsurii respective.

Concluzii

Cel mai mare câștig al lansării politicilor de ocupare pentru romi este însăși existența lor. Chiar dacă apariția lor este tardivă, acesta ne semnaleză interesul structurilor publice legat de problematica roma. E adevărat că acest interes a fost trezit de presiuni exterioare și de condiționalitatea impusă României în procesul de aderare la Uniunea Europeană. Cu toate acestea, angajamentele luate de Guvernul României, elaborarea și adoptarea politicilor publice, precum și garantarea fondurilor pentru implementarea măsurilor și programelor conținute în ele este un rezultat de salutat. Pozitive sunt și aspectele administrativ-formale ale elaborării, implementării și evaluării programelor pentru romi. Toate aceste etape ale politicilor publice au fost proiectate în așa fel încât să includă și reprezentanții organizațiilor comunităților de romi și să aibă loc într-un sistem descentralizat.

În privința măsurilor de substanță o evaluare sintetică nu poate fi decât amestecată. Măsurile au atât caracteristici pozitive cât și negative sau irelevante. Un aspect pozitiv este dat de faptul că politicile vizează toate dimensiunile pieței forței de muncă (gradul de ocupare, calificarea profesională și structura ocupațională și fenomenele de anti-discriminare și excluziune socială). Măsurile sunt în concordanță cu rezultatele cercetărilor efectuate până la ora actuală. Faptul ne sugerează că există o relația între cercetare socială și elaborarea de politici, ceea ce este de salutat. Totuși aici trebuie să remarcăm faptul că cercetările anterioare sau axat pe descrierea unor factori structurali și au neglijat mecanismele care conduc la situațiile descrise (vezi capitolul despre cercetări).

Problemele sau aspectele neclare apar în măsurile de substanță. Acestea, chiar dacă au fost elaborate cu cele mai bune intenții, au numeroase lacune. Mai multe măsuri ale politicilor nu există decât pe hârtie. Aceste măsuri sunt formale, contravin unor reglementări în vigoare, sunt dificil de pus în practică, iar unele măsuri se află doar în

fază de proiect sau necesită multe activități premergătoare până să ajungă la stadiul de implementare. O altă caracteristică a politicilor este că nu au sau au doar un sistem de evaluare parțială ceea ce duce la lipsa controlului asupra dezvoltării politicilor. Cu toate lipsurile lor, politicile sunt necesare, dar la fel de necesare sunt și îmbunătățirile care trebuie aduse la ele.

RECOMANDĂRI PRIVIND POLITICILE PUBLICE PENTRU ROMI

Recomandările de mai jos sunt făcute pe baza analizei politicilor pentru romi și a literaturii despre acestea:

1. politicile ar trebui să includă un sistem de auto-evaluare mai nuanțat, cu indicatori cantitativi relevanți și cu introducerea unor indicatori calitativi acolo unde este cazul
2. unele măsuri care sunt incluse și în politicile generale de ocupare și în politicile pentru populația romă ar trebui armonizate în sensul adaptării lor la situația particulară a romilor
3. identificarea nevoilor ar trebui să pornească de la nevoile formulate de comunitățile de romi și nu de la nevoile presupuse de perspectiva majoritară
4. ar trebui proiectată cercetări calitative privind discriminarea pentru a afla mecanismele ce-l întrețin nu doar a semnală prezența lor
5. dată fiind descentralizarea implementării politicilor de ocupare este nevoie de studii de comunitate pentru a adapta exact modul de implementare a măsurilor la specificul local

BIBLIOGRAFIE CITATĂ

- Bădescu, Gabriel. 2007. "Capital uman și capital social la populația de romi." Pp. 76-84 in *Barometrul incluziunii romilor*, edited by Gabriel Bădescu, Vlad Grigoraș, Cosima Rughiniș, Mălina Voicu și Ovidiu Voicu. București: Fundația pentru o Societate Deschisă.
- Bourgois, Philippe. 1995. "From Jibaro to Crack Dealer: Confronting the Restructuring of Capitalism in El Barrio." Pp. 125-141 in *Articulating Hidden Histories*, edited by Jane Schneider și Rayna Rapp. Berkeley: University of California Press.
- Cace, Sorin, ed. 2007. *Accesul romilor pe piața muncii. Aspirații, factori și strategii de reușită*. București: Expert.
- Day, Sophie, Evthymios Papataxiarchis, și Michael Stewart. 2002. "Consider the Lilies of the Field." Pp. 1-24 in *Consider the Lilies of the Field. Marginal People Who Live for the Moment*, edited by Sophie Day, Evthymios Papataxiarchis și Michael Stewart. London: Westview Press.
- Duminică, Gelu, și Marian Preda. 2003. *Accesul romilor pe piața muncii*. București: ECA.

- Fleck, Gábor, și Cosima Rughiniș, eds. 2008. *Come Closer. Inclusion and Exclusion of Roma in Present-Day Romanian Society*. Bucharest: Human Dynamics.
- Gill, Tom. 2002. "Wage Hunting at the Margins of Urban Japan." Pp. 155-174 in *Consider the Lilies of the Field. Marginal People Who Live for the Moment*, edited by Sophie Day, E Papatarxiarchis și Michael Stewart. London: Westview Press.
- Preda, Marian, Gelu Duminiță, și Florin Moisa. 2004. *Tânăr rom - caut loc de muncă*. București: ECA.
- Sahlins, Marshall. 1972. *Stone Age Economics*. Chicago: Aldine.
- Zamfir, Cătălin, și Marian Preda, eds. 2002. *Romii în România*. București: Expert.
- Zamfir, Elena, și Cătălin Zamfir, eds. 1993. *Țigani în ignorare și îngrijorare*. București: Alternative.
- ANR. 2006. "Politici publice pentru romi în România 2000-2005: cadrul legislativ, institutii, programe, realizari și perspective."
- Cace, Sorin, Gelu Duminiță, și Marian Preda, eds. 2005. *Evaluarea programelor pentru comunitățile de romi din România*.
- DecadeWatch. 2007. "Roma Activists Assess the Progress of the Decade of Roma Inclusion 2007 Update." Pp. 60: DecadeWatch.
- Fosztó, László. 2009. "Víták és irányzatok a roma-kutatásban: vázlat közpolitikák kidolgozásához." *Korunk* 5: 22-30.
- Ionescu, Maria, și Sorin Cace. 2006. *Politici publice romi. Evoluții și perspective*. București: Editura Expert.
- Istituto, per la Ricerca Sociale. 2008. "The social situation of the Roma and their improved access to the labour market in the EU." Pp. 178.
- Kostadinova, Galina. 2006. "Substantive Equality, Positive Action and Roma Rights in the European Union." *Minority Rights Group International*: 1-7.
- OSI. 2002. "Evaluarea strategiei Guvernului României pentru îmbunătățirea situației romilor."